İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi*

Hüseyin BAYSA**

Özet

Mülteci statüsünün İslâm himaye hukukundaki yerini tespit etmek amacıyla hazırlanan bu bildiri çalışmasında mültecilik, İslâm hukukundaki klasik koruma sistemleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen savaşların yol açtığı kitlesel göçler sonucunda ihdas edilmiş bir koruma sistemi olan mültecilik, İslâm hukukundaki himaye sistemleri arasında daha çok, emân ve muhacirliğe benzemektedir. Özellikle, gerektirdiği haklar ve geçici ikamet açısından emâna benzeyen mülteci statüsü, sığınma saiki ve yer değiştirmenin gerekliliği bakımından emândan farklılık arz etmektedir. Mülteciliğin muhacirliğe benzeyen yönü ise her ikisinde de baskı veya zulüm gerekçesiyle sığınma talebinin söz konusu olmasıdır. Ancak muhacirlik, sığınan kişi ile sığınılan ülkenin dinî âidiyetinin İslâm olması durumunda vatandaşlık hakkını tanırken, mültecilik statüsü sığınana böyle bir imkân vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mültecilik, Emân, Muhacirlik, Koruma Sistemleri

The Refugee System in Comparison Political Asylum Tradition in Islamic Law

Abstract

In this paper, which aims to determine the status of refugees in terms of Islamic political asylum law, the term 'refugee' has been emphasized by comparing it with the classical protection systems of Islamic law. The refugee status has been introduced as a protection system after the massive migration caused by wars that have been occurred since the beginning of the 20th Century, similar to Emania and the Muhajir in terms of those political asylum systems that exist in Islamic law. The refugee status, similar to Emania, especially in terms of the laws required and temporary rights, is different from Emania in terms of reasons for asylum and requirements related to relocation. The similarity of refugee to Muhajir is that in both of them there is a demand for asylum due to repression or

---

* Bu metin, II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları -Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu- (Kilis 2016) adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesi, huseyinbaysa@kilis.edu.tr.

persecution. However, Muhajir provides the right of citizenship on the condition that the religious affiliation of the asylum seeker and the asylum country are Islamic.

Keywords: Refugee, Emania, Muhajir, Protection Systems

1. Giriş

Tarih boyunca insanlar, savaş, baskı, doğal afetler vb. sebeplerle bulundukları yerleri terk edip, daha güvenli bölgelere göç etmişlerdir. Vardıkları yerde ikamet etmek ve güven içinde hayatlarını sürdürebilmek için oradaki etkili şahısların veya yetkili mercîin himayesine ihtiyaç duymuşlardır. Bu sığınma ihtiyacı ile birlikte, zamanla himaye kültürü ve hukuku da oluşmuştur. Mülteci statüsü, böyle bir süreç dâhilinde ortaya çıkmış bir uluslararası koruma sistemidir.

Mülteci statüsünün ana çerçevesi 1947 yılında, Birleşmiş Milletlerin kurduğu Uluslararası Mülteci Örgütü (UMÖ) tarafından belirlenmiştir. Mülteciler için yeni hukukî düzenlemelere ihtiyaç duyan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, bu amaçla 1951 yılında Cenevre'de "Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme"yi imzalamıştır. Bu sözleşmede UMÖ'da kabul edilen mülteci tanımı esas alınmıştır (Özcan, 2005:8). "1951 Cenevre Sözleşmesi" olarak da bilinen bu uluslararası hukukî düzenleme, sonraki dönemlerde mülteciler ile ilgili yapılan bölgesel ve uluslararası sözleşmelere kaynaklık etmiştir[1] (Özcan, 2005:1; Acer vd., 2010:46; Ergüven ve Özturanlı, 2013:1016).

Devletlerarası sözleşmelerle temel yapısı belirlenen mültecilik sistemi, bazı yönleri itibariyle İslâm hukukundaki klasik himaye kurumlarına benzemektedir. Ancak bu koruma mekanizması, temelde diğer kurumlardan farklılık arz etmektedir. Mültecilik sistemi ile İslâm hukukundaki himaye kurumları arasındaki ortak ve farklı özellikleri tespit etmek üzere yapılan bu çalışmada öncelikle mültecilik kurumu ile klasik koruma sistemleri hakkında genel bilgi verilecek, daha sonra da mültecilik kurumu, İslâm hukukunda bilinen koruma sistemleri ile temel özellikleri çerçevesinde karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

2. Mültecilik Sisteminin Genel Yapısı

Mülteci kelimesi, bir şeye veya bir yere sığınmak veya dayanmak, bir topluluktan ayrılıp başkasına sığınmak gibi anlamlara gelen "lecee" (لجأ) fiil kökünden (İbn Manzûr, 1414 h.:I/152) türemiş olup, sözlükte "sığınmacı"[2] şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2016). Arapçada bu kelime yerine aynı

[1] Bu çalışmada mültecilik statüsüne ilişkin belirlemelerde bulunurken 1951 Cenevre Sözleşmesi ile Türkiye'de bu sözleşmenin içeriğine uygun olarak hazırlanan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) esas alınmıştır.

[2] Sığınmacı kelimesi terim olarak, mültecilik için başvuruda bulunan, ancak mülteciliği yetkili makamlar tarafından henüz kabul edilmemiş kişiler için kullanılmaktadır. (Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 49).

mefhumu ifade etmek üzere yine "lecee" (لجأ) sözcüğünden türeyen "lâci" (لاجئ) kelimesi kullanılmaktadır (Fâris, 2012:325; Sa'vî, 2007:55). Arap dilinde istimali olmayan mülteci sözcüğünün Türkçede kullanılmasının sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte bu kelimenin günümüz Türkçesine Osmanlıcadan geçmiş olabileceği tahmin edilmektedir (Durmaz, 2014:13).

Uluslararası hukukta mülteci kelimesi, ırkı, dini, toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasî düşüncesi nedeniyle zulme uğrayacağından korktuğu için vatandaşı olduğu ülkeden ayrılıp, başka devletin koruması altına giren kişiye verilen statüyü ifade etmektedir (1951 Cenevre Sözleşmesi 1. Md.). Mültecilik ile ilgili bazı bölgesel sözleşmelerde, bu tanımın içeriğine uygun olarak, ülkesindeki savaştan veya kamu düzeninin bozulmasından kaçan ve vatansız kaldığı için başka bir ülkenin korumasına giren kişilerin de mülteci olduğu belirtilmiştir (Bkz. YUKK, 63. Md.; Acer vd., 2010:46-7).

Mültecilik sistemi, mültecilere temel insanî haklardan faydalanma imkânını vermektedir. Bunun yanı sıra mültecilerin bulunduğu ülkelerde vatandaşların sahip olduğu hak ve özgürlüklerden yararlandırılmasını öngörmektedir. Vatandaşa tanınan haklardan faydalandırılmaması durumunda mültecilere, en azından, yabancılar hukukunun uygulanmasını önermektedir (1951 Cenevre Sözleşmesi, 7. Md.; Acer vd., 2010:52).

Mülteci statüsüne sahip olabilmek için uluslararası hukukta, birtakım şartlar ileri sürülmüştür. Üç maddede özetleyebileceğimiz bu şartlardan bir tanesi, mültecilik başvurusunda bulunan kişinin zulüm ve baskıya maruz kalmış olması veya bunun korkusunu yaşamasıdır. Mülteci kelimesinin tanımında geçtiği gibi, mülteci statüsüne hak kazanabilmek için söz konusu zulüm korkusunun ırk, din, siyasi düşünce ya da belirli bir toplumsal gruba mensubiyet sebebiyle meydana gelmiş olması yahut ülkedeki iç çatışmaların yol açtığı kaos ortamından kaynaklanmış olması gerekmektedir. Nitekim işlenmiş adi suçlar sebebiyle yaşanan korku, iltica için geçerli bir gerekçe sayılmamıştır (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md.).

Mültecilik korumasından faydalanabilmek için şart koşulan ikinci husus, zulüm korkusundan dolayı, vatandaşı olunan ülkenin sınırları dışında olmak ve oraya dönme imkânının yahut isteğinin bulunmamasıdır (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md.). Vatandaşı olunan veya ikamet edilen ülkede emniyet sorunu bulunmakla birlikte ülkenin bir bölgesinde devlet korumasından faydalanma imkânına sahip olmak, mültecilik hakkına engel bir durum olarak kabul edilmiştir (YUKK, 78. Md.). Aynı şekilde vatandaşı olunan veya ikamet edilen ülke içinde güvenlik gerekçesiyle yapılan ikamet değişikliği, mülteci statüsünü gerektiren bir durum olarak görülmemiştir.[3] Yine güvenli üçüncü bir ülkenin himayesine girenlerin

[3] 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü, mültecilik için gerekli şartlar taşınsa dahi ülke içi yer değiştirmeyi, mülteci statüsünü kazanmak için yeterli görmemiştir. Günümüzde, ülke içerisinde yer

uluslararası koruma hakkından faydalanamayacakları bildirilmiştir (YUKK, 74. Md.).

Mülteci kabulünde aranan üçüncü şart, uluslararası belgelerde savaş suçu veya insanlığa karşı suç olarak tanımlanan herhangi bir davranışta bulunmamış olmaktır. Aynı şekilde Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı davranmamış olmak da mültecilik şartları arasında sayılmıştır (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md.).

3. İslâm Hukukundaki Klasik Himaye Kurumları

İslâm hukukunda iltica/himaye talebinde bulunan kişi veya toplumlara yönelik birtakım koruma sistemleri işletilmiştir. Şartları ve sunduğu imkânlar açısından değişik özelliklere sahip olan bu kurumları emân, zimmîlik ve muhacirlik şeklinde tasnif etmek mümkündür.

3.1. Emân

Emân; emin olmak, güvenmek anlamındaki Arapça "emn" (امن) kökünden türemiş olup, güven, güvence, güvenlik gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1414 h.:VIII/21; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye,* 2007:VII/105; Bozkurt, 1995:XI/75). Hukuk terimi olarak emân, İslâm ülkesine (dârulislâm) girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen gayrimüslime/harbîye (*el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye,* 2007:VI/233-4; Bozkurt, 1995:XI/75)[4] veya gayrimüslim ülkeye girmek isteyen müslümana can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt anlamına gelmektedir (Mevsılî, 1937:IV/135; İbn Âbidîn, 1992:IV/166). Emân isteyen kimseye müste'min, emân verilene müste'men, emân veren kişiye ise müemmin denir (*Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye,* 2007:VII/105; Bozkurt, 1995:XI/75). Emân kelimesi yerine "civâr" kelimesi de kullanılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de emân istemek, civâr kelimesinin kökünden türemiş bir fiil olan "istecâre" (استجار) sözcüğü ile ifade edilmiştir (et-Tevbe 9/6; Kurtubî, 1964:VIII/75; Râzî, 1420h.:XV/531).

Tanımda da geçtiği üzere emân müessesesi temelde iki durumda işletilmektedir. Bunlardan bir tanesi, başka bir ülkenin vatandaşı olan gayrimüslimin ticarî, diplomatik vb. sebeplerle İslâm ülkesine veya müslümanın aynı amaçlarla gayrimüslim ülkeye girmek istemesidir. İkincisi ise, İslâm ordusunun girdiği bir bölgedeki gayrimüslimlerin İslâm otoritesine teslim olmasıdır. Ancak emân kelimesi sözlük anlamı dikkate alınarak bunların dışındaki

değiştirmiş kişilerin mülteci statüsüne sahip olmalarını öngören tek uluslararası belge, 23 Ekim 2009 tarihli, Afrika'da Ülke İçerisinde Yer Değiştirmiş Kişilerin Korunmasına İlişkin Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi'dir (Ergüven ve Özturanlı, 2013:1022).

[4] Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in çatışmadan uzak duran Kureyşlilere can ve mal güvenliğini taahhüt etmesi emân kelimesi ile ifade edilmektedir (Şevkânî, 1993:VIII/29).

uygulamalar için de kullanılmıştır. Örneğin çatışma halindeki müslümanların birbirlerine güvence vermeleri de emân kelimesi ile ifade edilmiştir (Zeydân 1982:52-3; Bozkurt, 1995:XI/76).

Emân sistemi, gayrimüslime can ve mal emniyeti içinde İslâm ülkesinde geçici bir süre ikamet etme imkânını vermektedir (İbn Mâce, "Diyât", 31; Zeydân, 1982:46-7; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye,* 2007:VII/106). Bu sürenin ölçüsü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefî, Zeydiyye ve İmâmiyye mezhepleri ile Şâfiîler'den nakledilen bir görüşe göre emân sözleşmesinin azami süresi bir yıldır (Şirbînî, 1994:VI/53; İbn Kudâme, 1968:IX/244; Mevsılî, 1937:IV/136; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye,* 2007:VII/125). Şâfiîler ve Hanefîler, maslahat gerektirdiğinde, sürenin bitiminden sonra müste'menin kendi vatanına dönmesi şartıyla emân akdinin yenilenebileceğini söylemişlerdir. Mâlikîler akit esnasında belirlenmemişse emânın azamî süresinin dört ay olduğunu söylemişlerdir (Zuhaylî, 1995:XI/81).

Günümüzde emân ve emânnâmelerin yerini tamamen devlet kontrolünde olan pasaport, vize ve ikamet izni gibi uygulamalar almıştır (Zuhaylî, 1995:XI/81).

3.2. Zimmîlik

Zimmîlik kelimesi, antlaşma, ahid (İbn Manzûr, 1414h.:XII/221; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye,* 2007:VII/120), bir kimsenin yüklendiği veya ödemeye mecbur olduğu borç, himaye ve sahip çıkma gibi anlamlara gelen "zimmet" (ذمة) kökünden türemiştir (Fayda, 2013:XLIV/428). Terim olarak zimmîlik, gayrimüslime İslâm ülkesinde cizye karşılığında güvenli bir şekilde sürekli ikamet hakkının verilmesi durumudur.[5] Kendisine bu imkân tanınan kişiye zimmî veya ehl-i zimme denilmektedir (Kâsânî, 1986:VII/71, 110; Mevsılî, 1937:IV/136; Zeydân, 1982:22, 41). Zimmîlik statüsü cizye âyeti olarak bilinen Tevbe sûresinin 29. âyeti ile sabit olmuştur. Bu âyetin nazil olması üzerine gayrimüslimlerle yapılan zimmet antlaşması karşılığında onların yurt içinde can ve malları ile inanç hürriyetleri güvence altına alınmıştır (Fayda, 2013:XLIV/428). Ayrıca onlara vatandaşlık hakkının yanı sıra, kamu güvenliği ve inançla ilgili görevlerde bulunmak dışında, müslümanların sahip olduğu hakların tamamı verilmiştir (Zeydân, 1982:64; Yaman, 2013:XLIV/435).

Zimmîlik antlaşması daha çok, fethedilen veya savaş sonucu alınan bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerle yapılmıştır (Fayda, 2013:XLIV/430). Ancak emân akdi ile İslâm ülkesine girip de daha sonra zimmîlik antlaşması yapanlara

---

[5] Osmanlı dönemi kaynaklarında gayrimüslimlerle yapılan bazı zimmîlik muameleleri emân, ilgili belgeler de emânnâme olarak ifade edilmiştir. Burada emân sözcüğü, sözlük anlamında kullanılmıştır. Zira bu kelime ile, gayrimüslimlerin temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alındığı kastedilmiştir (İpşirli, 1995:XI/77).

veya zimmîliği kabul ettiklerine karine bulunanlara da bu statüden yararlanma imkânı tanınmıştır. Örneğin ikamet süresi bir yılı aşan müste'menler ile zimmî erkekle evlenen harbî kadınlara zimmîlik hakkı verilmiştir (Kâsânî, 1986:VII/110; Mevsılî, 1937:IV/136; Zeydân,1982: 32-4; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye*, 2007:VII/121).

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî hukukçular, gayrimüslimlerden gelecek zimmet akdi teklifini kabul etmenin İslâm devletine vacip olduğu görüşündedirler. Mâlikîler, zimmîlik teklifinin kabulünü maslahata uygunluk şartına bağlamışlardır (İbn Kudâme, 1968:IX/244; Zeydân, 1982:30-1; Özel, 1998:221; Karaman, 1999:III/238).

İslâm ülkelerine gayrimüslimlerin zimmî statüsünde kabul edildiğine dair birçok tarihî örnek bulunmaktadır. Onlardan bir tanesi, Macaristan'ın özgürlüğü için Avusturya'ya karşı 1849 yılında yapılan Özgürlük Savaşı'nda mağlup olup, Osmanlı devletine sığınan Macar ve Polonyalı ihtilalcilere yapılan muameledir. Dönemin padişahı Sultan Abdülmecid, Rusya ve Avusturya'nın baskısına rağmen onları kendi özel misafirleri olarak kabul ettiğini duyurmuş ve tüm Avrupa'nın takdirini kazanacak şekilde onlara karşı misafirperverlik göstermiştir (Nazır, 1999:13, 353-4).

3.3. Muhacirlik

Sözlükte göçmenlik anlamına gelen muhacirlik (Türk Dil Kurumu, 2016), göçmen anlamındaki Arapça "muhacir" (مهاجر) sözcüğünden türetilmiştir. Muhacir kelimesi terim olarak genel ve özel olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Bu kavram ile özelde Medine'ye göç eden Hz. Peygamber ve Mekkeli müslümanlar, genelde ise gayrimüslim ülkeden (dârulharp) İslâm ülkesine göç eden müslümanlar kastedilmektedir (Önkal, 1998:XVII/458). Buna göre muhacirlik statüsü, hicret edilen ülke tarafından muhacire tanınan hak ve yetkileri ifade etmektedir.

Hicret iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlardan bir tanesi, Mekke'den Habeşistan'a yapılan hicrette olduğu gibi zulüm ve baskının görüldüğü yerden güvenli olan gayrimüslim ülkeye (dârulemn) göç etmektir. Hicretin ikinci şekli ise Hz. Peygamber'in Medine'ye gitmesinden sonra müslümanların oraya yaptığı hicrette olduğu gibi dârulharpten dârulislâma göç etmektir (Özel, 1998:XVII/464).[6] İlk dönem kaynaklarında hicret kavramı kullanılırken hicretin bu ikinci şeklinin esas alındığı görülmektedir (Râzî, 1420h.:X/170; Kurtubî, 1964:IV/319; Şirbînî, 1994:VI/54). Sonraki dönemlerde yapılan hicret tanımlamalarında ise hicretin birinci şekli merkeze alınmıştır (Selkînî, 2014:28).

[6] "Fetihten sonra hicret yoktur, artık sadece cihad ve niyet kalmıştır; cihada çağrıldığınızda icabet edin" şeklindeki hadiste de "hicret" kelimesi ile dârulislâma göç etmek kastedilmiştir. Tirmizî, "Siyer", 33, (1590).

Kur'ân-ı Kerîm'de hicretin her iki şeklinin de örneklerini görmek mümkündür. Birçok âyette Mekke'den Medine'ye göç eden müslümanlardan bahsedildiği[7] gibi baskı ve zulme maruz kaldıkları için yurtlarını terk edip, başka yerlere giden önceki peygamberler ve ümmetleri de anlatılmaktadır.[8]

Bir koruma sistemi olarak muhacirlik statüsü, İslâm ülkesine hicret eden müslümana vatandaşlık hakkını vermektedir. Bu hak, nasslarda müslümanların tek bir ümmet olarak nitelenmiş olmasına (el-Enbiyâ 21/92; el-Mü'minûn 23/52; el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110) dayandırılmaktadır. Ümmetin bir ferdi olmak, İslâm devletine siyasî ve hukuki yönden bağlılığı da gerektirmektedir. Buna göre idari bölünmeler ve müstakil İslâm ülkelerinin varlığı, müslümanın İslâm devleti vatandaşlığından istifadesine engel değildir[9] (Zeydân, 1982:63; Özel, 1998:228; Karaman, 1999: III/248). Selçuklu ve Osmanlı devletleri bu anlayış doğrultusunda muhacirlere vatandaşlık statüsü vermişlerdir.[10] Ancak günümüzde İslam ülkelerindeki hukukî, siyasî ve politik yapılanmalar, muhacirlik sisteminin işletilmesini engellemektedir. Bugün gayrimüslim bir ülkede yaşayan müslüman azınlıklar veya İslâmiyet'i yeni kabul edenler, istedikleri müslüman ülkeye serbestçe hicret etme imkânına sahip değildirler (Özel, 1998:XVII/466). Vakıa bu şekilde olmakla birlikte nassların bazı durumlarda hicreti zorunlu tutması (el-Enfâl 8/72; en-Nisâ 4/97-9) ve müminlerin bir ümmetin kardeş fertleri olduğunu bildirmesi (Âl-i İmrân 3/103; el-Hucurât 49/10; el-Enbiyâ 21/92), muhacire vatandaşlık hakkının verilmesini gerekli kılmaktadır.

4. Mültecilik Sisteminin Klasik Himaye Kurumları İle Benzeşen ve Ayrışan Yönleri

Mülteci statüsü, İslâm hukuk geleneğindeki koruma yöntemleri gibi can ve mal emniyetini garanti altına almaktadır. Bu ortak özellik dışında mülteciliğin her bir himaye kurumuyla benzeşen başka yönleri de mevcuttur. Bununla birlikte

---

[7] Nitekim Kur'ân-ı Kerim'deki muhâcir ve çoğul olarak muhâcirîn ve muhâcirât kelimeleri ile çoğunlukla (en-Nisâ 4/100; et-Tevbe 9/100, 117; en-Nûr 24/22; el-Mümtehine 60/10) Mekke'den Medine'ye göç eden müslümanlar kastedilmektedir (Önkal, 1998:XVII/458).

[8] Örneğin Hz. İbrâhim, kavminin kendisini ateşte yakma teşebbüsünün ardından, "Doğrusu ben rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum" diyerek (el-Ankebût 29/26) önce Filistin'e, ardından Mısır'a göç etmiş ve daha sonra da Ken'ân diyarına yerleşmiştir. Aynı şekilde Hz. Şuayb'a kavminin kibirlileri, "Ey Şuayb! Kesinlikle seni ve seninle beraber iman edenleri memleketimizden çıkaracağız yahut dinimize döneceksiniz" demişler (el-A'râf 7/88) ve onu yanındakilerle birlikte hicrete zorlamışlardı. Yine Hz. Mûsâ, Firavunun zulmünden dolayı İsrâiloğulları ile birlikte Mısır'dan hicret etmek zorunda kalmıştır (Yûnus 10/90; eş-Şuarâ 26/52; Önkal, 1998:XVII/458; Aldemir, 2010:252).

[9] İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi'nin 23. maddesi de bu görüşü kabul etmiştir: "Dârulislâm tektir. İslâm ülkesi, her müslümanın vatanıdır. Müslümanın İslâm ülkesindeki hareketlerini coğrafî engeller ve siyasî sığınmalarla kayıtlamak ve engellemek caiz değildir. Her müslüman belde, oraya hicret eden veya giriş yapan müslümanları, kardeşin kardeşi karşıladığı gibi karşılaması gerekir." (Akgündüz, 1997:128).

[10] İran devleti, bu anlayışı benimsememiştir (Akgündüz, 1997:48).

mülteciliğin himaye kurumlarından farklı bir koruma sistemi olduğunu gösteren yanları da vardır. İslâm hukukunda bilinen himaye kurumları ile mültecilik arasındaki benzer ve farklı yönleri kısaca aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür.

4.1. Mültecilik ve Emân

Mülteci statüsü, himaye kurumları arasında daha çok, emâna benzetilmiştir. Bu kanıya varılırken her iki kurumun himayeye muhtaç kişiye güvenlik garantisini vermesi ve geçici ikamet imkânı tanıması göz önünde bulundurulmuştur (Sa'vî, 2007:55; Durmaz, 2014:51; Fâris, 2012:325). Mültecilik bu iki hususta emâna benzemekle birlikte aşağıda sıralayacağımız konularda emândan farklılık arz etmektedir:

1. Mülteci, ancak başka ülkeye sığınmaya zorlayan sebepler ortadan kalkınca ülkesine geri gönderilebilir (1951 Cenevre Sözleşmesi, 33 Md.; YUKK 85. Md.). Müste'menin ülkeden ayrılması, sözleşme esnasında belirlenen süreye bağlıdır (Zuhaylî, 1995:XI/81).

2. Mültecilikte, vatandaşı olunan ülkeden başka bir ülkeye göç edilmektedir (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md). Emândan bahsederken değindiğimiz gibi bu sistemde vatan değişikliği her zaman için söz konusu değildir.

3. Mülteci statüsünü alabilmek için ikamet edilen veya vatandaşı olunan ülkede baskı ve zulüm görmek veya bunun korkusunu yaşamak şart koşulmuştur (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md). Emân akdinin gerçekleşmesi için böyle bir durum şart sayılmamıştır. Örneğin ülkesinde güvende olan bir gayrimüslimin ticarî amaçlarla emân sözleşmesine başvurması mümkündür. Bu açıdan da emân ile mültecilik arasında umûm-husûs (içlem-kaplam) ilişkisi bulunmaktadır.

4. Mültecilik başvurusunda temel saik, ikamet edilen veya vatandaşı olunan ülkenin zulüm ve baskısından kurtulma isteğidir. Emân sözleşmesinde ise ana saik, teslim olunan veya ikamet edilmek istenen ülkeden yana güvende olma kaygısıdır.

4.2. Mültecilik ve Zimmîlik

Mültecilik ile emân arasındaki farkların tamamı, mültecilik ile zimmîlik arasında da bulunmaktadır. Bu farkların yanı sıra vatandaşlık statüsünün verilmesi hususunda da mültecilik zimmîlikten ayrılmaktadır. Zimmîlik himaye talebinde bulunan kişiye bu hakkı verdiği (Kâsânî, 1986:VI/281; Zeydân, 1982:63) halde mültecilik, sadece mültecilere vatandaşlığa kabulde kolaylık sağlanmasını öngörmektedir (1951 Cenevre Sözleşmesi, 34. Md).

4.3. Mültecilik ve Muhacirlik

Koruma sistemleri hakkında verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü gibi mültecilik, iki hususta muhacirlik ile aynı özelliğe sahiptir. Bunlardan birincisi, her iki kurumda da sığınma talebinde bulunan kişi, ikamet yerini terk edip, başka bir ülkeye veya topluma sığınmaktır. İkincisi ise bu yer değiştirmenin temel saikı, baskı ve zulüm görmek veya bunun korkusunu yaşamaktır.

Mültecilik ile muhacirlik arasında bu ortak özelliklerin yanı sıra iki temel fark da bulunmaktadır. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Mültecilik statüsünü almada dinî aidiyetin herhangi bir etkisi söz konusu olmadığı halde (1951 Cenevre Sözleşmesi, 7. Md), muhacirlik statüsünden sadece müslüman kimliğine sahip olanlar faydalanabilmektedir. Gayrimüslimlerin İslâm ülkesine sığınma başvurusu kabul edilmekle birlikte bunların talebine emân ve zimmîlik kurumları dâhilinde cevap verilmektedir. Buna göre iki kurum arasında iltica başvurusunun kabulünde değil de sığınma talebinde bulunanın vatandaşlığa kabulünde dinî aidiyet dikkate alınmaktadır.

2. Mültecilik kurumu, iltica edene vatandaşlık statüsü vermemektedir. Muhacirlik ise İslâm ülkesine hicret edene bu statüden yararlanma imkânını sağlamaktadır.

5. Sonuç

Genel yapısı XX. yüzyılda devletlerarası ortak akılla belirlenmiş mülteci statüsü, İslâm hukukundaki klasik himaye kurumlarıyla benzer özellikler taşımaktadır. Himaye talebinde bulunan kişiye, şartları taşıması durumunda hukukî korumayı sağlaması açısından mültecilik sistemi ile klasik himaye kurumları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Aynı şekilde mültecilik, diğer koruma mekanizmalarında olduğu gibi başvurusu kabul edilen kişiye, güven içinde yaşama imkânını vermektedir. Bu ortak hususların yanı sıra mültecilik sistemi ile her bir klasik koruma kurumu arasında kendi içinde başka benzer yönler de mevcuttur.

Mültecilik ile diğer kurumlar arasında bulunan bu benzerliklerin yanı sıra yapısal birtakım farklılıklar da vardır. Mültecilik sistemi, himaye talebinin temel saikı açısından emân ve zimmîlikten farklı bir yapıya sahiptir. Aynı şekilde başvuru sahibine vatandaşlık statüsünün verilmesi ve bu imkândan yararlandırırken dinî aidiyetin dikkate alınması konularında da mültecilik, diğer koruma sistemlerinden ayrılmaktadır. Öte yandan mültecilik sistemi, hiçbir mülteciye vatandaşlık statüsü taahhüt etmezken, İslâm hukuk geleneğindeki himaye kurumları sığınma talebinde bulunanlara, dinî kimliği dikkate alarak vatandaşlıktan faydalanma imkânını sağlamaktadır. İltica eden müslümana, muhacirlik sistemi dâhilinde vatandaşlık statüsünü verirken, iltica eden

gayrimüslime emân ve zimmîlikten birini tercih etme fırsatını sunmakta, zimmîliği seçenleri vatandaş olarak kabul etmektedir.

KAYNAKÇA

- ACER, Yücel, İbrahim KAYA, Mahir GÜMÜŞ, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2010.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 1997.
- ALDEMİR, Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf*, Kitâbî Yay., İstanbul 2010.
- BOZKURT, Nebi, "Eman", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1995.
- DURMAZ, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2014.
- ERGÜVEN, Nasıh Sarp, Beyza ÖZTURANLI, "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2013, 62, (4).
- FÂRİS, Ali Mustafa, "el-Lücûü's-Siyâsiy beyne Akdi'l-Emân, fi'l-Fıkh'i'l-İslâmî ed-Düveliyyi'l-Amm", *Mecelletü Buhûsi İslâmiyye ve İctimâiyye Mütekaddime,* 2012, c. II, sy. 3.
- FAYDA, Mustafa, "Zimmî", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.572ed2ed2c7f35.05730242 (05.04.2016).
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz, *Reddü'l-Muhtâr alâ Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen, Daru'r-risâleti'l-âlemiyye*, yy., 2009.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kahire, yy., 1968.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâder, Beyrut 1414 h.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Eman-Osmanlı Dönemi", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd, Bedâi'u's-Sanâi' f'î Tertîbi'ş-Şerâi', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriye, Kahire 1964.
- MEVSILÎ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Mecdüddîn Ebü'l-Fadl, el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr, Matba'atü'l-Halebî, Kahire 1937.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi), http://www.goc.gov.tr/files/files/multec%C4%B1ler%C4%B1nhukuk%C4%B1statusune%C4%B1l%C4%B1sk%C4%B1nsozlesme.pdf (03.03.2016).

- NAZIR, Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998, XVII.
- ÖZCAN, Mehmet, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku-Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2005.
- ÖZEL, Ahmet, "Hicret" (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998.
- ÖZEL, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı -Dârulislâm Dârulharb-*, İz Yay., İstanbul 1998.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahruddîn, *Mefâtihu'l-Gayb -et-Tefsîri'l-Kebîr-*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420 h.
- SA'VÎ, Abdülazîz b. Muhammed, *Hukûku'l-Lâciîn beyne'ş-Şerî'ati ve'l-Kanûn*, Nâyif el-Arabiyye li'l-U'lûmi'l-Emniyye Ünv. Yüksek Öğretim Fak., Yüksek Lisans Tezi, Riyad 2007.
- SELKÎNÎ, İbrahim Abdullâh, *el-Hicratü ve Ahkâmühâ*, Dâru'n-Nevâdiri'l-Lübnâniyye, Beyrut 2014.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr*, Dârü'l-Hadîs, Mısır 1993.
- ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. yy. 1994.
- TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sûre b. Mûsâ, *el-Câmi'*, Dâru's-Selâm, Riyad 2000.
- TÜRK DİL KURUMU (2016). "Muhacir", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).
- TÜRK DİL KURUMU (2016). "Mülteci", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).
- ULUSLARARASI GÖÇ ÖRGÜTÜ, Edt. Bülent Çiçekli, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü Yay., 2009.
- VİZÂRATÜ'L-EVKÂF VE'Ş-ŞÜÛNİ'L-İSLÂMİYYE Bİ'L-KUVEYT, "Emân", "Ehlü'l-Harb", "Ehlü'z-Zimme", *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye*, Kuveyt 2007.
- YAMAN, Ahmet, "Zimmî (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- ZEYDÂN, Abdülkerîm, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, "Eman-İslâm Hukuku-", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf (02.03.2016).

The Refugee System within the Confrontation of Guardianship Tradition in Islamic Law*

Hüseyin BAYSA**

Abstract

In this paper, which aims to determine the status of refugees in terms of Islamic political asylum law, the term 'refugee' has been emphasized by comparing it with the classical protection systems of Islamic law. The refugee status has been introduced as a protection system after the massive migration caused by wars that have been occurring since the beginning of the 20th Century, similar to Emania and the Muhajir in terms of those political asylum systems that exist in Islamic law. The refugee status, similar to Emania, especially in terms of the laws required and temporary rights, is different from Emania in terms of reasons for asylum and requirements related to relocation. The similarity of refugee to Muhajir is that in both of them there is a demand for asylum due to repression or persecution. However, Muhajir provides the right of citizenship on the condition that the religious affiliation of the asylum seeker and the asylum country are Islamic.

Keywords: Refugee, Emania, Muhajir, Protection Systems

İslam Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi

Özet

Mülteci statüsünün İslâm himaye hukukundaki yerini tespit etmek amacıyla hazırlanan bu bildiri çalışmasında mültecilik, İslâm hukukundaki klasik koruma sistemleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen savaşların yol açtığı kitlesel göçler sonucunda ihdas edilmiş bir koruma sistemi olan mültecilik, İslâm hukukundaki himaye sistemleri arasında daha çok, emân ve muhacirliğe benzemektedir. Özellikle, gerektirdiği haklar ve geçici ikamet açısından emâna benzeyen

* This paper was presented in the symposium entitled International Middle East Conferences - Migration Issue in terms of the Conflicts in the Middle East - (Kilis 2016).

This paper is the English translation of the study titled "İslam Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Hüseyin BAYSA, "İslam Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 37-48.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Asst. Prof. Kilis 7 Aralık University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law, faculty member, huseyinbaysa@kilis.edu.tr.

mülteci statüsü, sığınma saiki ve yer değiştirmenin gerekliliği bakımından emândan farklılık arz etmektedir. Mülteciliğin muhacirliğe benzeyen yönü ise her ikisinde de baskı veya zulüm gerekçesiyle sığınma talebinin söz konusu olmasıdır. Ancak muhacirlik, sığınan kişi ile sığınılan ülkenin dinî âidiyetinin İslâm olması durumunda vatandaşlık hakkını tanırken, mültecilik statüsü sığınana böyle bir imkân vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mültecilik, Emân, Muhacirlik, Koruma Sistemleri

1. Introduction

People have migrated from their residential areas to other places for different reasons such as war, pressures, natural disasters etc. throughout history. They have needed the guardianship of the authorities of the places they have migrated, to reside and maintain their lives safely. Upon this need for seeking asylum, guardianship culture, and laws have been formed in time. Refugee status is an international protection system formed in such a process.

The main frame of refugee status was determined by International Refugee Organization (IRO) founded by the United Nations (UN) in 1947. The UN General Assembly has discovered the necessity to form new regulations for refugees and thus executed the Convention Relating to the Status of Refugees in Geneva in 1951. This agreement was based on the definition of refugee accepted in IRO (Özcan, 2005: 8). This international regulation, also known as "1951 Geneva Convention", has served as the source for the following regional and international agreements regarding refugees [1] (Özcan, 2005: 1; Acer et al., 2010: 46; Ergüven and Özturanlı, 2013: 1016).

The refugee system, the main structure of which has been determined with international agreements, resembles to classic guardianship institutions in Islamic law from certain aspects. However, this protection mechanism differs from other institutions essentially. This study, conducted to determine the common and different characteristics between refugee system and guardianship institutions in Islamic law, provides general information about the refugee institutions and classic protection systems, and it compares the refugee institutions with the protection systems and basic relevant characteristics in Islamic law later.

2. General Structure of Refugee System

The term multeji (refugee) is derived from the verbal base "lajaa" (لجأ), meaning taking refuge in a place or object, or leaving a society to join another (Ibn

[1] This study presents approaches regarding the status of refugees in accordance with the 1951 Geneva Convention and Turkish Law 6458 on Foreigners and International Protection (YUKK) that suits the content of the Geneva Convention.

Manzoor, 1414 h.: I/152), and it is defined as "asylum-seeker"[2] in the dictionary (Turkish Language Association, 2016). The Arabic term "laji" (لاجى) derived from another Arabic term "lajaa" (لجأ) is used to reflect the same concept (Faris, 2012: 325; Sawi, 2007: 55). Although the exact reason why the term "refugee", which is not used in Arabic, is used in Turkish is not known, it is estimated that this term was derived from Ottoman Turkish (Durmaz, 2014: 13).

The concept of "refugee" is reflected by the international law as those who must flee their home countries for the concerns of being tormented due to the reasons related to race, religion, social group membership, and political opinion, and who are protected under the guardianship of another country (1951 Geneva Convention, Article 1). Other regional agreements accordingly define refugees as the people who must flee civil war and disturbance of peace in their countries and are protected by another country due to being stateless (See. YUKK, Article 63; Acer et al., 2010:46-7).

Refugee system provides refugees the ability to benefit from basic human rights. In addition, this system aims to ensure that refugees benefit from the rights and freedom as much as the domestic citizens of that country. In case the refugees cannot benefit from the rights granted to the citizens, it is recommended that law on foreigners be applied for the refugees (1951 Geneva Convention, Article 7; Acer et al., 2010:52).

International laws indicate a certain set of conditions for achieving the status of refugee. One of these conditions that can be briefly reflected in three articles is that the person who applies for the refugee status has been tormented or oppressed or experienced such fears. As seen in the definition of refugee, for achieving the refugee status, it is necessary to suffer from these fears due to the reasons related to race, religion, social group membership, and political opinion, or due to the chaotic environment arising from the civil wars in the left country. The fear experienced due to the ordinary crime is not a valid reason for seeking refuge (1951 Geneva Convention, Article 1).

The second condition for receiving refugee status is staying outside the borders of the home country due to the concerns related to fear of persecution and having no possibility or desire to return (1951 Geneva Convention, Article 1). Having the possibility of benefiting from state guardianship although there is an issue of safety in the home country is accepted as an obstacle before obtaining the refugee status (YUKK, Article 78). Similarly, the change of residence in the home country or country of residence due to safety-related reasons is not regarded as a

[2] Asylum-seeker is used to indicate people who apply for refugee status but whose applications are yet to be accepted by the authorized bodies. (International Organization for Migration, 2009: 49).

condition requiring the refugee status.[3] Similarly, it is reported that anyone under the guardianship of a safe third country cannot benefit from the international right of protection (YUKK, Article 74).

The third condition for accepting people as refugees is having no record of displaying any actions defined as war crime or crime against humanity in international documents. Similarly, conditions for a receiving refugee status include no records of acting against United Nations' goals and principles (1951 Geneva Convention, Article 1).

3. Classic Guardianship Institutions in Islamic Law

Certain protection systems have been used for the people or societies demanding protection/guardianship in Islamic law. These institutions with different characteristics based on their conditions and opportunities can be classified as Emania, Zimmi and Muhajir.

3.1. Emania

Emania is derived from the Arabic base "emn" (امن) meaning being sure or trusting, and it has certain meanings such as assurance or security (Ibn Manzoor, 1414 h.: VIII/21; *al-Mawzuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/105; Bozkurt, 1995: XI/75). Emania, an Islamic legal term, means the promise of ensuring life and property safety of non-Muslims/military personnel who aim to live in an Islamic country (dar al-islam) or surrender to an Islamic army (*al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VI/233-4; Bozkurt, 1995: XI/75)[4]or the promise of protecting the life and property of a Muslim who wants to pass the borders of a non-Muslim country (Mawsili, 1937: IV/135; Ibn Abidin, 1992: IV/166). Anybody demanding the status of emania is called musta'min while those who are granted the status of emania are called musta'man and who grant this status is named muammin (*Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/105; Bozkurt, 1995: XI/75). The term "emania" is sometimes reflected as "jiwar". Demanding the status of emania is indicated with the verb "istajara" (استجار) derived from the base of the term jiwar in Quran (at-Tawbah 9/6; Qurtubi, 1964: VIII/75; Razi, 1420h.: XV/531).

This definition indicates that the status of emania is basically operated in two cases. One of these is the desire of a non-Muslim from another country to pass the

[3] 1951 Geneva Convention and 1967 Protocol do not regard domestic migration enough for receiving refugee status although the conditions for being a refugee are met. The only modern international document indicating that people who are internally displaced inside their country can be regarded as a refugee is the African Union Organization Convention on Internally Displaced Persons dated 23 October 2009 (Ergüven and Özturanlı, 2013:1022).
[4] The Prophet's promise of life and property protection to the Quraysh people who avoided combat during the conquest of Mecca is indicated with the term emania (Shawqani, 1993: VIII/29).

borders of an Islamic country for commercial, diplomatic or similar reasons or a Muslim's desire to enter a non-Muslim country with the same purposes. The other is that non-Muslims in the places controlled by Islamic armies surrender to the Islamic authority. However, the term "emania" was also used for different practices and cases considering the lexical meaning. For example, mutual assurance of Muslims in conflictis also reflected as emania (Zaidan 1982: 52-3; Bozkurt, 1995: XI/76).

The system of emania provides non-Muslims the opportunity to temporarily live in an Islamic country with the protection of their lives and properties (Ibn Majah, "Diyat", 31; Zaidan, 1982: 46-7; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/106). There are different opinions regarding the dimension of this duration. According to certain opinions from Hanafi, Zaydiyya, Imamiyya and Shafi sects, the maximum duration of emania agreement is one year (Shirbini, 1994: VI/53; Ibn Qudama, 1968: IX/244; Mawsili, 1937:IV/136; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/125). Shafi and Hanafis stated that when business affairs are in question, the emania agreement can be renewed on the condition that musta'man returns to his/her own country. Malikis stated that the maximum duration of emania was four months if it was not determined in the agreement (Zuhaili, 1995: XI/81).

The concepts of emania and emannama are replaced with certain modern, governmentally controlled practices such as passport, visa and residence permit (Zuhaili, 1995: XI/81).

3.2. Status of Zimmi

The term "zimmi" is derived from the base "zimmat" (ذمة) meaning agreement, convention (Ibn Manzoor, 1414h.:XII/221; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/120), any debts undertaken by a person for guardianship and protection (Fayda, 2013: XLIV/428). As a concept, the status of zimmi means granting the right to permanently and safely live in an Islamic country to a non-Muslim person against jizya fee.[5] The person granted such right is called zimmi or ahl al-zimma (Qasani, 1986: VII/71, 110; Mawsili, 1937:IV/136; Zaidan, 1982: 22, 41). The status of zimmi was reflected clearly with the verse 29 in Surah at-Tawbah, also known as jizya verse. After the revelation of this verse, non-Muslims' lives, properties and belief-based freedoms were assured upon a zimmat agreement executed with them (Fayda, 2013: XLIV/428). In addition to citizenship right, they were granted all rights Muslims have, except serving in positions of public security and religious affairs (Zaidan, 1982: 64; Yaman, 2013: XLIV/435).

[5] The sources of the Ottoman era indicate that certain zimmi treaties made with the non-Muslims were named emania while relevant documents were emannama. Emania was used to reflect its lexical meaning, which is that non-Muslims' basic rights and freedoms are assured (İpşirli, 1995: XI/77).

Agreements regarding the status of zimmi were mostly made with the non-Muslims living in conquered places or areas controlled after a war (Fayda, 2013: XLIV/430). However, those who entered an Islamic country and executed a zimmi status agreement or indicated that they accepted such status were also granted the right to benefit from this status. For example, the musta'man whose duration of residence exceeded one year and women who were war victims and married to zimmi men were granted the status of zimmi (Qasani, 1986:VII/110; Mawsili, 1937: IV/136; Zaidan,1982: 32-4; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/121).

Hanafi, Shafii and Hanbali law authorities believe that it is necessary for an Islamic state to accept the offer of zimmet agreement from non-Muslims. Maliki people related the acceptance of the offer regarding zimmi status to the condition of accordance with business affairs (Ibn Qudama, 1968: IX/244; Zaidan, 1982: 30-1; Özel, 1998: 221; Karaman, 1999: III/238).

There are many historical cases indicating that non-Muslims were granted the zimmi status in Islamic countries. One of them is the attitude shown to Hungarian and Polish revolutionaries taking refuge in the Ottoman Empire after getting beaten in the Battle of Debrecen fought in 1849 for the freedom of Hungary. Sultan Abdulmajid, the ruler of the era, declared that he accepted these revolutionaries as his guest despite the pressure from Russia and Austria, and he welcomed them which was appreciated by all of Europe (Nazır, 1999: 13, 353-4).

3.3 Status of Muhajir

Muhajirhood, lexically meaning the status of migrant (Turkish Linguistic Association, 2016), was derived from the Arabic term "muhajir" (مهاجر) meaning migrant. The term "muhajir" is used to reflect two meanings which are general and subjective. The subjective meaning indicates the Prophet and Muslims from Mecca who migrated to Madinah, while the general aspect indicates the Muslims who migrated from a non-Muslim country to an Islamic country (Önkal, 1998: XVII/458). Accordingly, the status of muhajir indicates the rights and authorities granted by the country hosting the migrant.

Migration can be performed in two ways. One of them is to migrate from the place of torment and oppression to a safe non-Muslim country (darulamn) as seen in the migration from Mecca to Ethiopia. The second form of migration is the movement from darulharp to darulislam like the migration of Muslims to Madinah after the Prophet's move there (Özel, 1998: XVII/464).[6] The second form of migration was used in the sources of era to reflect the concept of migration (Razi, 1420h.: X/170; Qurtubi, 1964: IV/319; Shirbini, 1994: VI/54). The first form of

[6] The migration in the hadith "There is no such thing as migration after conquest because jihad and intentions are what is left; follow the call for jihad" is used to mean the migration to darulislam. Tirmidhi, "Siyar", 33, (1590).

migration was considered in the definitions of migration performed later (Salkini, 2014: 28).

The Quran has both forms of the concept of migration. Many verses mention the Muslims who migrated from Mecca to Madinah[7] and reflect the previous Prophets and their ummah who fled their countries due to oppression and torments.[8]

Status of muhajir as a protection system grants citizenship to Muslims who migrate to an Islamic country. This right is related to the evidence that Muslims are reflected as one nation in religious works (al-Anbiya 21/92; al-Mu'minun 23/52; al-Baqara 2/143; Ali 'Imran 3/110). Being a member of the ummah requires political and legal commitment to Islamic states. Accordingly, administrative divisions and presence of separate Islamic countries is not an obstacle before Muslims' authority to benefit from the citizenship of Islamic countries[9] (Zaidan, 1982: 63; Özel, 1998: 228; Karaman, 1999: III/248). Accordingly, muhajirs were granted the status of citizenship in Seljuks and the Ottoman Empire.[10] However, the legal, political, and similar structures in the modern Islamic countries prevent using the system of muhajir. Muslim minorities living in a non-Muslim country or those who have just accepted Islam do not have the right to freely migrate to any Islamic countries they wish (Özel, 1998: XVII/466). However, certain religious works necessitate migration in certain cases (al-Anfal 8/72; an-Nisa 4/97-9) and state that all believers are the siblings of an ummah (Ali 'Imran 3/103; al-Hujurat 49/10; al-Anbiya 21/92), which makes it obligatory to grant citizenship to muhajirs.

[7] The concepts of muhajir and its plural muhajirin and muhajirat forms (an-Nisa 4/100; at-Tawba 9/100, 117; an-Nur 24/22; al-Mumtahina 60/10) reflect the Muslims who migrated from Mecca to Madinah (Önkal, 1998: XVII/458).

[8] For example, after his nation's efforts to burn him, Abraham migrated to Palestine first and Egypt later stating "To be frank, I am moving to where my God has ordered" (al-Ankabut 29/26), and he resided in Canaan later. Similarly, certain greedy members of Shuaib's nation said to Shuaib "We will surely evict you, O Shu'ayb, and those who have believed with you from our city, or you must return to our religion." (al-Araf 7/88), and they forced him and his companions to migrate. Similarly, Moses had to move out of Egypt with Israeli people due to the Pharaoh's oppression (Yunus 10/90; ash-Shuara 26/52; Önkal, 1998: XVII/458; Aldemir, 2010:252).

[9] Both Islam and Article 23 of Bill of Rights accept this idea: "Darulislam is one. An Islamic country is the home of all Muslims. It is not appropriate to prevent or restrain the movement of Muslims in an Islamic country with geographic obstacles and political actions of asylum-seeking. Every Islamic country should welcome the Muslims entering its borders or migrating there just like how a Muslim person welcomes his/her sibling." (Akgündüz, 1997: 128).

[10] Iran has not adopted this approach (Akgündüz, 1997: 48).

4. The Similar and Different Aspects Between the Refugee System and Classic Guardianship Institutions

The status of refugee guarantees the safety of life and property as seen in Islamic legal traditions. There are more similar aspects between the status of refugee and guardianship institutions. However, there are indicators showing that the status of refugee is a protection system different than guardianship institutions. The similar and different aspects between the known guardianship institutions and status of refugee can be expressed as follows:

4.1. Status of Refugee and Emania

Status of refugee was believed to resemble emania the most among the guardianship institutions. The fact that both statuses provide the guarantee of safety and opportunity of temporary residence to the people needing guardianship was considered in this belief (Sa'wi, 2007: 55; Durmaz, 2014: 51; Faris, 2012: 325). The status of refugee resembles emania in these two aspects, but it also differs from emania in the following aspects:

1. The refugee may be sent back when the circumstances upon which the refugee status has been granted no longer apply or have changed to an extent that the protection is no longer needed. (1951 Geneva Convention, Article 33; YUKK Article 85). The departure of musta'ma from the country depends on the duration determined in the agreement (Zukhayli, 1995: XI/81).

2. Regarding the status of refugee, one migrates from his/her home country to another (1951 Geneva Convention, Article 1). The change of countries does not always take place in this system as we mentioned while explaining emania.

3. The obligation for receiving the status of refugee is to face oppression and torment or have such fears in the home country or country of residence (1951 Geneva Convention, Article 1). However, for the execution of emania agreement, such a condition is not considered. For example, a non-Muslim who is safe in his/her country can apply for the emania agreement for commercial purposes. Therefore, there is an intention and extension relationship between emania and status of refugee.

4. The basic reason for applying the status of refugee is the desire to escape from the oppression and torment in the home country or country of residence. However, regarding the emania agreement, the basic reason for applying is the concerns regarding the safety in the country to which the applier has surrendered or where the applier plans to live.

4.2. Status of Refugee and Zimmi

The differences between the status of refugee and emania are totally present between the status of refugee and zimmi. In addition to these differences, status of refugee differs from the status of zimmi regarding receiving citizenship. Although status of zimmi grants such right to the people demanding guardianship (Qasani, 1986: VI/281; Zaidan, 1982: 63), status of refugee reflects the facilitation regarding the process of granting citizenship to refugees solely (1951 Geneva Convention, Article 34).

4.3. Status of Refugee and Muhajir

As the information regarding protection system indicates, status of refugee has two aspects common with the status of muhajir. The first of these is that people with these two statuses flee their places of residence and take refuge in another country or society. The second is related to the main reason of such a displacement which is facing oppression or torment or having such fears.

However, there are also two main differences between the status of refugee and muhajir. These differences are as follows:

1. Although religious identity has no effects on receiving the refugee status (1951 Geneva Convention, Article 7), the status of muhajir can only be granted to Muslims. Non-Muslim's application to take refuge in an Islamic country is accepted but their applications are responded within the status of emania and zimmi. Accordingly, religious identity is considered in accepting the asylum-seekers as citizens, which is not the case in accepting the application of seeking refuge between two institutions.

2. Regarding the case of refugees, those taking refuge are not granted citizenship. Status of muhajir, on the other hand, provides such opportunities to those who migrate to an Islamic country.

5. Conclusion

The status of a refuge, the general structure of which was determined with common sense in the 20th century, has aspects common with the classical guardianship institutions in Islamic law. There is no difference between the status of refugee and classical guardianship institutions in terms of receiving legal protection if those applying for taking refuge have necessary qualifications. The status of refugee provides the opportunity of living in peace to the people whose applications have been accepted, which is also the case for other guardianship mechanisms. In addition to these common aspects, there are other similar concepts and points between the system of refugees and each classical guardianship institution.

There are also certain structural differences between the status of refugee and other institutions. The system of refugees has a different structure than the status of emania and zimmi regarding the basic reasons of applying for guardianship. On one hand, the status of refugee differs from other protection systems in terms of granting citizenship to appliers and considering religious identities while granting citizenship. On the other hand, the system of refugees does not promise granting citizenship to any refugees, and guardianship institutions in Islamic law provides the opportunity to benefit from citizenship considering the religious identities of those applying for taking refuge. Any Muslims taking refuge are granted citizenship while any non-Muslims are given the chance of preferring the status of emania or zimmi, and those selecting zimmi status are accepted as a citizen.

REFERENCES

- ACER, Yücel, İbrahim KAYA, Mahir GÜMÜŞ, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2010.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., Istanbul 1997.
- ALDEMİR, Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf*, Kitâbî Yay., Istanbul 2010.
- BOZKURT, Nebi, "Eman", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1995.
- DURMAZ, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Master's Thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Institute of Social Sciences, Çanakkale 2014.
- ERGÜVEN, Nasıh Sarp, Beyza ÖZTURANLI, "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2013, 62, (4).
- FARIS, Ali Mustafa, "al-Lujuu as-Siyasiy bayna Akdi al-Aman, fi al-Fiqh al-Islami ad-Duwaliyyi al-Amm", *Majallatu Buhusi Islamiyya wa İjtimaiyya Mutakaddima*, 2012, v. II, issue: 3.
- FAYDA, Mustafa, "Zimmî", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.572ed2ed2c7f35.05730242 (05.04.2016).
- IBN ABIDIN, Muhammad Amin ibn Umar ibn Abdilaziz, *Raddu al-Muhtar ala Durri al-Muhtar*, Dar al-Fiqr, Beirut 1992.
- IBN MAJAH, Abu Abdillah Muhammad ibn Yazid al-Kazwini, *as-Sunan, Daru ar-risalat al-alamiyya*, y., 2009.
- IBN QUDAMA, Abu Muhammad Abdullah ibn Ahmad al-Makdisi, *al-Mughni*, Maktabat al-Kahirah, y., 1968.
- IBN MANZUR, Abu al-Fazl Jamaluddin Muhammad ibn Mukarram, *Lisan al-Arab*, Daru Sadar, Beirut 1414 h.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Eman-Osmanlı Dönemi", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., Istanbul 1999.

- QASANI, Alauddin Abu Baqir ibn Mas'ud, Badai as-Sanai' fi Tartibi ash-Sharai', Dar al-Kutubi al-Ilmiyya, Beirut 1986.
- QURTUBI, Abu Abdillah Muhammad ibn Ahmad, al-Jamiu' li Ahqami al-Qur'an, Daru al-Qutubi al-Misriya, Cairo 1964.
- MAWSILI, Abdullah ibn Mahmud ibn Mawdud Majduddin Abu al-Fadl, al-Ihtiyar li Talili al-Muhtar, Matba'atu al-Halabi, Cairo 1937.
- Convention Relating to the Status of Refugees (1951 Refugee Convention), http://www.goc.gov.tr/files/files/multec%C4%B1ler%C4%B1nhukuk%C4%B1statusune%C4%B1l%C4%B1sk%C4%B1nsozlesme.pdf (03.03.2016).
- NAZIR, Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doctoral Thesis, Ataturk University, Institute of Social Sciences, Erzurum 1999.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998, XVII.
- ÖZCAN, Mehmet, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku-Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2005.
- ÖZEL, Ahmet, "Hicret" (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998.
- ÖZEL, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı -Dârulislâm Dârulharb-*, İz Yay., Istanbul 1998.
- RAZI, Abu Abdillah Muhammad ibn Omar Fahruddin, *Mafatihu al-Gaib -at-Tafsiri al-Kabir-*, Daru Ihya at-Turasi al-Arabi, Beirut 1420 h.
- SAWI, Abdulaziz ibn Muhammad, *Hukuku al-Lajiin bayna ash-Shari'ati wa'l-Qanun*, Nayif al-Arabiyya li al-U'lum al-Amniyya Unv. Faculty of Higher Education., Master's Thesis, Riyadh 2007.
- SALKINI, Ibrahim Abdullah, *al-Hijratu wa Ahkamuha*, Daru an-Nawadiri al-Lubnaniyya, Beirut 2014.
- SHAWQANI, Muhammad ibn Ali ibn Muhammad, *Naylü al-Awtar*, Daru al-Hadith, Egypt 1993.
- SHIRBINI, Shamsaddin Muhammad ibn Ahmad al-Hatib, *Mughni al-Muhtaj ila Ma'rifati Alfazi al-Minhaj*, Daru al-Kutubi al-Ilmiyya. y. 1994.
- TIRMIDHI, Abu Isa Muhammad ibn Isa ibn Sura ibn Musa, *al-Jami'*, Daru as-Salam, Riyadh 2000.
- Turkish Language Association (2016). "Muhacir", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).
- Turkish Language Association (2016). "Mülteci", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).
- International Organisation for Migration (IOM), Edt. Bülent Çiçekli, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü Yay., 2009.
- Wizarat Al-Awqaf wa Ash-Shuuni Al-Islamiyya bi Al-Kuwayt, "Aman", "Ahlu al-Harb", "Ahlu az-Zimma", *al-Mawsuatu al-fiqhiyyati al-Kuwaytiyya*, Kuwait 2007.

- YAMAN, Ahmet, "Zimmî (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- ZAIDAN, Abd al-Karim, *Ahkamu az-Zimmiyyin wa al-Musta'manin fi Dar al-Islam*, Muassasat ar-Risalah, Beirut 1982.
- ZUKHAYLI, Wahba, "Eman-İslâm Hukuku", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- The Law on Foreigners and International Protection Numbered 6458 (YUKK) http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf (02.03.2016).

نظام اللجوء مقارنة بالحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية *

د. حسين بيضا

جامعة كيليس – كلية الإلـهيات: huseyinbaysa@kilis.edu.tr

ترجمة: د. عدنان آلكول

الخلاصة:

لقد تناول هذا البحث – الذي كُتِب لأجل تحديد وضع اللاجئين تحت رعاية الشريعة الإسلامية – دراسةَ نظام اللجوء مقارناً بأنظمة الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية. نظام حماية اللاجئين – الذي أنشئ نتيجة الهجرات الجماعية الناجمة عن الحروب التي وقعت منذ بداية القرن العشرين – يشبه إلى حد كبير أحد أنظمة اللجوء السياسي الموجودة في الشريعة الإسلامية وهو نظام الأمان والهجرة. وبالأخص كون وضع اللاجئين – الذي يشابه عقد الأمان من حيث الحقوق التي يقتضيها القانون والإقامة الموقتة – مختلفاً عنه تماماً من حيث دافع اللجوء والتشرد وضرورة تغيير البلد. أما مشابهة اللجوء للهجرة فهو في أن وجود طلب اللجوء في كليهما قائم على أساس القمع والظلم والاضطهاد الذي يتعرض له كلٌ من المهاجرين واللاجئين. ومع ذلك فإن الهجرة الإسلامية تحتفظ للمهاجر بحق المواطنة مباشرةً حال وصوله في حالة كون الانتماء الديني للمهاجرين وبلدان اللجوء هو الإسلام، في حين لا تعطى – في حالة اللجوء – فرصةٌ كهذه للاجئين.

الكلمات المفتاحية: اللاجئ، الأمان، المهاجر، أنظمة الحماية

İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi

ÖZET

Mülteci statüsünün İslâm himaye hukukundaki yerini tespit etmek amacıyla hazırlanan bu bildiri çalışmasında mültecilik, İslâm hukukundaki klasik koruma sistemleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen savaşların yol açtığı kitlesel göçler sonucunda ihdas edilmiş bir koruma sistemi olan mültecilik, İslâm hukukundaki himaye sistemleri arasında daha çok, emân ve muhacirliğe benzemektedir. Özellikle, gerektirdiği haklar ve geçici ikamet açısından emâna benzeyen mülteci statüsü, sığınma saiki ve yer değiştirmenin gerekliliği bakımından emândan farklılık arz etmektedir. Mülteciliğin

* لقد قدم هذا النص في المؤتمر الدولي الثاني حول الشرق الأوسط في ندوة «قضايا الهجرة في سياق الصراع في الشرق الأوسط» (كيليس ٢٠١٦).
وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi" التي نشرت في العدد الرّابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (حسين بيضا، نظام اللجوء مقارنة بالحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٣٧-٤٨). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

muhacirliğe benzeyen yönü ise her ikisinde de baskı veya zulüm gerekçesiyle sığınma talebinin söz konusu olmasıdır. Ancak muhacirlik, sığınan kişi ile sığınılan ülkenin dinî âidiyetinin İslâm olması durumunda vatandaşlık hakkını tanırken, mültecilik statüsü sığınana böyle bir imkân vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mültecilik, Emân, Muhacirlik, Koruma Sistemleri

The Refugee System in Comparison Political Asylum Tradition in Islamic Law

Abstract

In this paper, which aims to determine the status of refugees in terms of Islamic political asylum law, the term 'refugee' has been emphasized by comparing it with the classical protection systems of Islamic law. The refugee status has been introduced as a protection system after the massive migration caused by wars that have been occurred since the beginning of the 20th Century, similar to Emania and the Muhajir in terms of those political asylum systems that exist in Islamic law. The refugee status, similar to Emania, especially in terms of the laws required and temporary rights, is different from Emania in terms of reasons for asylum and requirements related to relocation. The similarity of refugee to Muhajir is that in both of them there is a demand for asylum due to repression or persecution. However, Muhajir provides the right of citizenship on the condition that the religious affiliation of the asylum seeker and the asylum country are Islamic.

Keywords: Refugee, Emania, Muhajir, Protection Systems

المدخل:

لقد تخلى الناس على مر التاريخ عن أماكنهم بسبب الحروب والقمع والكوارث الطبيعية وأمثالها، وهاجروا إلى مناطق أكثر أمناً. ولأجل أن يقيموا في تلك المناطق التي وصلوا إليها ويستمروا في عيشهم هناك في أمنٍ وسلامٍ احتاجوا إلى حماية السلطات والأفراد ذوي التأثير ورعايتهم. ومع هذه الاحتياجات إلى اللجوء تشكلت بمرور الزمن ثقافةُ الحماية وقوانينُها. ومن ثمّ ظهرت – خلال هذه العملية – وضعية اللجوء التي هي نظام الحماية الدولي.

وقد تم تحديد الإطار الرئيس لوضع اللاجئين عام ١٩٤٧م من قبل المنظمة الدولية للاجئين التابعة للأمم المتحدة. ونظراً لحاجة الأمم المتحدة لأنظمة قانونية جديدة لشؤون اللاجئين؛ فقد وقعت الجمعية العامة للأمم المتحدة عام ١٩٥١م في جنيف «الاتفاقية الخاصة بوضع اللاجئين» تحقيقاً لهذا الغرض. ولقد اعتمد في هذا العقد على تعريف اللاجئ المقبول من قِبَل المنظمة الدولية للاجئين (١). وهذه الأنظمة القانونية الدولية

(١) Özcan, Mehmet, Avrupa Birliği Sığınma Hukuku-Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2005: 8.

المعروفة أيضاً باسم «اتفاقية جنيف ١٩٥١م» صارت مصدراً في الفترات اللاحقة للاتفاقات الإقليمية والدولية المتعلقة باللاجئين [٢].[٣]

نظام اللاجئين – الذي تم تحديد البنية الأساسية منه بالاتفاقات الحكومية الدولية – يشبه في بعض جوانبه مؤسسات الحماية التقليدية الموجودة في الشريعة الإسلامية. ومع ذلك فإن آلية الحماية هذه تختلف في الأساس عن غيرها من المؤسسات. ففي هذه الدراسة – التي تهدف إلى تحديد السمات المشتركة والمختلفة بين نظام اللاجئين وبين مؤسسات الحماية الموجودة في الشريعة الإسلامية – ستدرس معلوماتٌ عامة عن مؤسسة اللاجئين وأنظمة الحماية التقليدية أولاً. ثم ستتم مقارنة نظام اللاجئين بمؤسسات الحماية المعروفة في الشريعة الإسلامية في إطار السمات الأساسية.

الهيكل العام لنظام اللاجئين:

كلمة «الملتجئ» مشتقة من فعل «لَجَأَ»، يقال: لجأ إلى الشيء والمكان، يلجأ لَجَأً ولجوءاً وملجأً، وكذا يقال: لجأتُ إلى فلانٍ وعنه، والتجأتُ، إذا استندتَ إليه واعتضدتَ به أو عدلتَ عنه إلى غيره، وألجأه إلى الشيء أي اضطره إليه [٤]. وعُرِّفَتْ في اللغة بمعنى اللاجئ [٥]. وتُستخدم كلمة «اللاجئ» في العربية بدلاً من كلمة «الملتجئ» للتعبير عن نفس المفهوم [٦]. ومن المتوقع أن يكون سبب استخدام كلمة «الملتجئ – Mülteci» – التي لا يستعملها العرب في يومنا – في اللغة التركية هو انتقال هذه الكلمة من العثمانية إلى التركية [٧].

يُعرَّف اللاجئ في القانون الدولي كالآتي: «اللاجئون هم الأشخاص الذين تعرضوا في موطنهم الأصلي أو البلد الذي كانوا يعيشون فيه في الفترة السابقة لمخاطر جدية، أو عانوا من الخوف الشديد لأسباب معينة،

---

(٢) Özcan, 2005:1; Acer, Yücel, İbrahim Kaya, Mahir Gümüş, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2010: 46; Ergüven ve Özturanlı, 2013:1016.

(٣) لقد تم الاعتماد في هذه الدراسة عند تحليل البيانات بشأن وضع اللاجئ على "اتفاقية جنيف ١٩٥١" وقانون "الأجانب وقانون الحماية الدولية رقم ٦٤٥٨" والأخير أعد في تركيا وفقاً لمحتويات اتفاقية جنيف ١٩٥١.

(٤) ابن منظور محمد بن مكرم، لسان العرب، دار صادر، بيروت، ١٤١٤هـ، ج ١ ص ١٥٢.

(٥) Türk Dil Kurumu, 2016, "Mülteci", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).

(٦) فارس علي مصطفى، اللجوء السياسي بين عقد الأمان في الفقه الإسلامي الدولي العام، مجلة البحوث الإسلامية والاجتماعية المتقدمة، ٢٠١٢، ج ٢، ص ٣١٥؛ السعوي: عبد العزيز بن محمد، حقوق اللاجئين بين الشريعة والقانون، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، كلية الدراسات العليا- قسم السياسة الجنائية، ماجستير، الرياض، ٢٠٠٧م، ص ٥٥.

(٧) Durmaz, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2014: 13.

بسبب العِرْق أو الدين أو الجنسية أو الانتماء إلى فئة اجتماعية معينة أو الرأي السياسي» (٨). ووفقاً لمحتويات هذا التعريف فقد جاء في بعض الاتفاقات الإقليمية بشأن اللاجئين: «اللاجئ هو الشخص الأجنبي الموجود خارج البلد الذي ينتمي إلى جنسيته، ولا يستطيع الاستفادة من الحماية التي يؤمنها هذا البلد لأسبابٍ مُحِقَّة تتعلق بخوفه من تعرضه للظلم بسبب عِرْقه ودينه وانتمائه وانتسابه إلى مجموعة اجتماعية معينة أو بسبب أفكاره السياسية، أو لا يرغب في الاستفادة من هذه الحماية بسبب هذا الخوف، وكذلك الشخص عديم الجنسية الذي يوجد خارج البلد الذي كان يعيش فيه سابقاً، نتيجة أحداث مماثلة، ولا يمكنه العودة إلى هناك أو لا يرغب بالعودة بسبب هذا الخوف» (٩).

نظام اللجوء يعطي الفرصة للحصول على الحقوق الإنسانية الأساسية للاجئين، كما أنه يمنحهم حقوقاً ومزايا وحريات كانوا مستحقين لها فعلاً، ومعاملتهم بشكل أفضل مثل مواطني الدولة المضيفة. وحتى إذا لم تكن استفادة اللاجئ من الحقوق الممنوحة للمواطنين ممكنة فنظام اللجوء يمكّن من تنفيذ قانون الأجانب على أقل تقدير (١٠).

لقد اشترط القانون الدولي عدداً من الشروط لأجل الحصول على وضع لاجئ. ويمكننا أن نلخصها في ثلاث نقاط:

النقطة الأولى: أن يكون اللاجئ قد تعرض في الواقع للظلم والقمع أو عاش هذا الخوف. ومن أجل التأهل للحصول على وضع لاجئ – كما ورد في تعريف كلمة اللاجئ – فيجب أن يكون الخوف من الاضطهاد بسبب العرق أو الدين أو الرأي السياسي أو الانتماء إلى فئة اجتماعية معينة، أو يجب أن يكون بسبب الفوضى الناجمة عن الصراعات الداخلية في البلاد؛ لأنه لا يُعَدُّ الخوف بسبب الجرائم التافهة من الأسباب المقبولة للحصول على اللجوء (١١).

النقطة الثانية للاستفادة من حماية اللاجئين: أن يكون خارج حدود بلد جنسيته، ولا يستطيع أن يعود إلى ذلك البلد، أو لا يرغب في العودة إليه بسبب الخوف من الظلم والقمع (١٢). وعلى الرغم من وجود مشكلات أمنية في منطقة ما من بلد الجنسية أو بلد الإقامة فإن فرصة الاستفادة من حماية الدولة في منطقة أخرى من البلاد

(٨) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.
(٩) المادة- ٦١ من قانون الأجانب والحماية الدولية التركي.
(١٠) المادة ٧ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١؛ Acer vd., 2010:52.
(١١) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.
(١٢) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

تعدّ عائقاً أمام حق اللجوء (١٣). وبطريقة مماثلة فإن تغيير الإقامة داخل بلد الجنسية أو بلد الإقامة – لأسبابٍ تتعلق بالسلامة – لا يُقبل كحالةٍ تتطلب وضعَ لاجئ (١٤). وكذا ذُكِر أنه لا يمكن أن يستفيد من حق الحماية الدولية مَنْ دخل تحت رعاية بلد ثالث آمنٍ (١٥).

النقطة الثالثة التي اشترطت لقبول اللاجئين: ألا يكون قد ارتكب الشخص أفعالاً مضادة لأهداف الأمم المتحدة ومبادئها، أو جريمةً ضد السلام، أو جريمةَ حربٍ، أو جريمةً ضدَّ الإنسانية، بالمعنى المستخدم لهذه الجرائم في الوثائق الدولية (١٦).

أنظمة الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية:

لقد وضعت الشريعة الإسلامية أنظمةً ومؤسساتٍ لحماية المجتمع أو الأشخاص الذين يطلبون الحماية وحفظ مُهَجِهم. ويمكننا تصنيف هذه المؤسسات – ذات الخصائص المختلفة من حيث الفرص التي تتيحها – إلى: الأمان والذمة والهجرة.

الأمان:

كلمة «الأمان» مشتقة من «الأمن». والأمان لغة: ضد الخوف. يقال: أَمِنَ فلانٌ يَأْمن أمْناً وأماناً، فهو أَمِنٌ (١٧). واصطلاحاً: هو عبارة عن تأمين الكافر (١٨) – الذي يريد دخول دار الإسلام أو الاستسلام لجيش المسلمين – على ماله ودمه مدة محدودة أو بالعكس (١٩). ويطلق «الـمُسْتأمِن» على الذي يطلب الأمان،

(١٣) المادة– ٧٨ من قانون الأجانب والحماية الدولية التركي.

(١٤) إن اتفاقية جنيف ١٩٥١ والبروتوكول الخاص بوضع اللاجئين ١٩٦٧ لا يمنحان حق اللجوء للنازحين داخل البلاد، ولو كانت كافة الشروط المطلوبة متوفرة. وحالياً فإن الوثيقة الدولية الوحيدة التي تعطي وضع لاجئ للنازحين داخل البلاد هي اتفاقية منظمة الوحدة الأفريقية بتاريخ ٢٣ أكتوبر ٢٠٠٩، والتي تهدف للحفاظ على الأشخاص المهجرين داخل بلادهم (Ergüven ve Özturanlı, 2013:1022).

(١٥) المادة– ٧٤ من قانون الأجانب والحماية الدولية التركي.

(١٦) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

(١٧) ابن منظور، لسان العرب، ١٤١٤ ه، ٨/ ٢١، لموسوعة الفقهية الكويتية، م ٢٠٠٧، ٧/ ١٠٥ Bozkurt, Nebi, "Eman", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1995 m, 11/75.

(١٨) لقد أمَّن الرسول –عليه الصلاة والسلام– خلال فتح مكة المكرمة كفارَ قريش على دمائهم وأموالهم، ممن وقف بمعزل عن القتال. وعُبِّر عن هذا بالأمان. (الشوكاني: محمد بن علي بن محمد، نيل الأوطار، دار الحديث، مصر، ١٩٩٣م، ج ٨، ص٢٩.

(١٩) الموصلي: عبد الله بن محمود بن مودود مجد الدين أبو الفضل، الاختيار لتعليل المختار، مطبعة الحلبي، القاهرة، ١٩٣٧، ج ٤، ص ٣٥؛ ابن عابدين: محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز، رد المحتار على الدر المختار، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٢ م، ج ٤، ص ١٦٦؛ الموسوعة الفقهية الكويتية، الكويت، ٢٠٠٧، ج ٤، ص ٢٣٣؛ Bozkurt, 1995: 11/75.

و«الـمُسْتأمَن» على الذي حصل على الأمان [٢٠]، و"الـمُؤَمِّن" على الذي يعطي الأمان. وتستخدم كلمة «الجوار» بدلاً من كلمة «الأمان»، إذ جاء في القرآن الكريم: ﴿ وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُۥ ﴾[التوبة: ٦][٢١].

يتم تفعيل عقد الأمان – في الأساس – في حالتين اثنتين؛ على ما يبدو من التعريف. الأولى: دخول الكفار إلى بلاد المسلمين لأسباب تجارية ودبلوماسية وما شابهها، وكذا دخول المسلمين لنفس الأغراض إلى ديار الكفار. الثانية: استسلام الكفار – القاطنين في المناطق التي استولى عليها جيش المسلمين – للسلطة الإسلامية. ومع ذلك فإن كلمة الأمان حسب معناها اللغوي قد استخدمت في تطبيقات أخرى غير هاتين الحالتين. فعلى سبيل المثال، فإنه قد تم التعبير عن مسالمة المسلمين بعضهم بعضاً في حالة الصراع بكلمة الأمان [٢٢].

إن نظام الأمان يمنح الكافر حق الإقامة في بلاد المسلمين مدة محدودة، ويؤمِّنه على دمه وماله [٢٣]. لكن هناك آراء مختلفة حول مدة هذه الفترة. فأكثر مدة عقد الأمان – عند الحنفية والزيدية والإمامية وقول مروي عن الشافعية – هو عام [٢٤]. وذهب الحنفية والشافعية إلى جواز تجديد العقد – عند اللزوم – بعد انتهاء المدة، بشرط أن يعود المستأمَن إلى بلده. وقال المالكية: إن لم يتم تحديد المدة أثناء العقد فأقصاها أربعة أشهر [٢٥]. وفي يومنا هذا حلَّ مكان عقد الأمان جوازُ السفر والتأشيرة وتصريح الإقامة، وكل ذلك تحت سيطرةٍ الدولة بالكامل [٢٦].

الذمة:

الذمة لغةً: العهد والأمان والضمان والحرمة. وسمي أهل الذمة ذمةً لدخولهم في عهد المسلمين

(٢٠) الموسوعة الفقهية الكويتية، الكويت، ٢٠٠٧، ج ٧، ص ١٠٥؛ Bozkurt, 1995:11/75.

(٢١) الرازي: أبو عبد الله محمد بن عمر فخر الدين، مفاتح الغيب – التفسير الكبير – دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٤٢٠ه، ج ١٥، ص ٥٣١؛ القرطبي: أبو عبد الله محمد بن أحمد، الجامع لأحكام القرآن، دار الكتب المصرية، القاهرة، ١٩٦٤م، ج ٨، ص ٧٥.

(٢٢) زيدان: عبد الكريم، أحكام الذميين والمستأمنين في دار الإسلام، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٨٢م، ص ٥٢؛ Bozkurt, 1995: 11/76.

(٢٣) ابن ماجه: أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، السنن، دار الرسالة العالمية، ٢٠٠٩ م، "الديات:٣١"؛ زيدان: ٤٦؛ الموسوعة الفقهية الكويتية: ج ٧، ص ١٠٦.

(٢٤) ابن قدامة: أبو محمد عبد الله بن أحمد المقدسي، المغني، مكتبة القاهرة، ١٩٦٨م، ج ٩، ص ٢٤٤؛ الشربيني: شمس الدين محمد بن أحمد الخطيب، مغني المحتاج إلى معرفة ألفاظ المنهاج، دار الكتب العلمية، ١٩٩٤م، ج ٥، ص ٥٣؛ الموصلي: ج ٣، ص ١٣٦؛ الموسوعة الفقهية الكويتية: ج ٧، ص ١٢٥.

(٢٥) Zuhaylî, Vehbe, “Eman-İslâm Hukuku-”, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995:11/81.

(٢٦) Zuhaylî, 1995 11/81.

وأمانهم(٢٧). ويُمكن أن يُقال: إنَّ الذِّمَّة لغة تدور حول معنى: التِزام المرء بحفْظ شيءٍ ما يُذمّ المرء بتضْييعه، فسُمّيت باسم الأثَر المترتِّب على التَّفريط في الحِفْظ والالتزام، أو سمّيت بالحالة التي ينبغي أن يكون عليْها المرء من الضَّمان والكفالة وتعاهُد ما وُكِّل إليه (٢٨). واصطلاحاً: الوصف الذي يصير به الإنسان أهلاً لوجوب الحقوق له، ولزوم الواجبات عليه. وبعبارة أخرى هي الصفة الفطرية الإنسانية التي بها ثبت على الإنسان حقوق وواجبات لغيره. وأهل الذمة: هم رعايا الدّولة الإسلامية من غير المُسلمين، والذين تعاقدوا مع المسلمين على إعطاء الجزية والالتزام بشروطٍ معيّنة، في مقابل بقائهم على دينهم وتوفير الأمن والحماية لهم (٢٩). ويسمى كل من تعاقد مع المسلمين على إعطاء الجزية «ذمياً» أو «أهل الذمة» (٣٠). والآية الآتية هي دليل مشروعية عقد الذمة وتُعْرَف في نفس الوقت بآية الجزية: ﴿ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلۡحَقِّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ عَن يَدٖ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ٢٩ ﴾ [التوبة: ٢٩]. وبعد ما نزلت هذه الآية بدأ أهل الكتاب من اليهود والنصارى يحصلون بمقتضى عقد الذمة على ما للمسلمين من حقوق وواجبات، ويتمتعون بحرية العقيدة، ويأمنون على دمائهم وأموالهم (٣١). وكذا يتم إعطاء جميع الحقوق التي يتمتع بها المسلمون – بما فيها حق المواطنة والجنسية الإسلامية والمساواة في الحقوق والواجبات بين المسلم والذمي – إلا المهام ذات الصلة بالعقيدة الإسلامية، أو بالسلامة العامة، فإنهم لا يتمتعون بها (٣٢).

لقد عُقدت سابقاً معاهدةُ الذمة كثيراً مع غير المسلمين الذين كانوا يعيشون في البلاد التي فُتحت من قِبل المسلمين، أو المناطق التي سيطر عليها المسلمون نتيجةَ الحرب مع الكفار (٣٣). وكذا مُنِح حقُ الاستفادة من معاهدة الذمة للذين دخلوا إلى دار الإسلام بمقتضى عقد الأمان، أو بوجود قرائن دالة على رضا الأجنبي وموافقته على الدخول في الذمة، وعلى صيرورته من أتباع الدولة الإسلامية. على سبيل المثال إذا مضى على إقامة المستأمن في دار الإسلام سنةٌ أو تزوجتْ حربيةٌ من ذميٍ يصيران ذميين (٣٤).

---

(٢٧) ابن منظور: ج ١٢، ص ٢٢١؛ الموسوعة الفقهية الكويتية: ج ٧، ص ١٢٠.

(٢٨) Fayda, Mustafa, "Zimmî", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013: 44/428.

(٢٩) وقد عُبِّرَ في المصادر في العهد العثماني عن بعض معاملات الذمة بالأمان، وتسمى الوثائق التي يتم التوقيع عليها بـ "Emanname" كنسبة إلى الأمان. وهذه الوثائق كانت تضمن الحقوق الأساسية والحريات لغير المسلمين (İpşirli, 1995:11/77).

(٣٠) الكاساني: علاء الدين أبو بكر بن مسعود، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٦م، ج٧، ص ٧١؛ الموصلي: ج ٤، ص ١٣٦؛ زيدان: ٢٢-٤١.

(٣١) Fayda, 2013: 44/428.

(٣٢) زيدان: ٦٤؛ Yaman, Ahmet, "Zimmî (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013: 44/435.

(٣٣) Fayda, 2013: 44/430.

(٣٤) الكاساني: ج ٧، ص ١١٠؛ الموصلي: ج ٤، ص ١٣٦؛ زيدان: ٣٢-٤٤؛ الموسوعة الفقهية الكويتية: ج ٧، ص ١٢١.

ذهب الحنفية والشافعية والحنابلة إلى أنه إذا طلب غير المسلم عقد الذمة فعلى الإمام إجابته، إلا أن الشافعية استثنوا مَن يُخشى ضررُه – كالجاسوس – فلا تُعْقَد له الذمة. ومذهب المالكية وجوب إجابة الطلب إذا تيقنت المصلحة، وتترجح الإجابة إذا ترجحت المصلحة، وتجوز الإجابة إذا استوى الأمران: المصلحة وعدمها (٣٥).

وهناك عدد من الأمثلة التاريخية حول إجابة الدولة الإسلامية طلبات غير المسلمين بشأن عقد الذمة وحمايتهم. منها التعامل مع الثوار المجريين والبولنديين الذين هُزِموا في الحرب من أجل تحرير المجر ضد النمسا عام ١٨٤٩م، ولجأوا إلى الدولة العثمانية؛ حيث أعلن السلطان عبد المجيد - السلطان العثماني آنذاك – أنه استضافهم وقبلهم كضيوفه الخاصين - فنال إعجاب جميع أوروبا - رغم الضغوط الصادرة من روسيا والنمسا(٣٦).

الهجرة:

الهجرة لغةً: الخروج من أرض إلى أرض، والـمُهاجِر مشتق منه (٣٧). واصطلاحاً: يستخدم في معنييه: العام والخاص. أما معناه الخاص، فيقصد به النبي ﷺ والذين تركوا ديارهم ومساكنهم التي نشؤوا بها لله تعالى، وهاجروا إلى المدينة المنورة. وأما معناه العام، فيقصد به المسلمون الذين هاجروا من دار الحرب إلى دار الإسلام(٣٨). وبناءً على هذا فإن وضع المهاجر يشير إلى الحقوق والصلاحيات الممنوحة للمهاجرين من قِبَل البلد المُهاجَرِ إليه.

ويمكن أن تتحقق الهجرة من ناحيتين: الأولى: الهجرة من بلد حيث فيه الاضطهادُ والقمعُ إلى بلد حيث فيه الأمنُ، كما هو الحال في الهجرة من مكة المكرمة إلى الحبشة. الثانية: الهجرة من دار الحرب إلى دار الإسلام(٣٩)، كما هو الحال في هجرة النبي ﷺ والمسلمين إلى المدينة المنورة(٤٠). فحينما كانت تُستخدم كلمة «الهجرة» في مصادر

(٣٥) ابن قدامة: ج ٩، ص ٢٤٤؛ زيدان: ص ٣٠؛ Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı -Dârulislâm Dârulharb-*, İz Yay., İstanbul 1998:221; Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999: 3/238.

(٣٦) Nazır, Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999:13, 353-4.

(٣٧) ابن منظور: ج ١٥، ص ٢٥٠.

(٣٨) Önkal, Ahmet, “Hicret”, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998: 17/458.

(٣٩) والمقصود من الهجرة في حديث "لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية، وإذا استُنفرتم فانفِروا" [رواه الشيخان]، الهجرة إلى دار الإسلام.

(٤٠) Özel, 1998: 17/464.

القدماء كان المقصود منها هذا المعنى الثاني، أي: الهجرة من دار الحرب إلى دار الإسلام (٤١). أما في مصادر المعاصرين فنرى أنهم يستخدمون كلمة «الهجرة» في المعنى الأول؛ أي الانتقال من دار الخوف إلى دار الأمن، والفرار بالدين من الفتن إلى محل يأمن فيه من الآثام، أكثرَ من استعمالها في المعنى الثاني (٤٢).

ومن الممكن أن نرى في القرآن الكريم أمثلة لكلتَي الحالتين. كما ورد في آيات كثيرة ذكرُ المسلمين الذين هاجروا من مكة المكرمة إلى المدينة المنورة (٤٣)، فكذلك يذكر الأنبياء وأممهم الذين غادروا أوطانهم نتيجة الظلم والاضطهاد الذي تعرضوا له (٤٤).

وكنظام الحماية فإن وضع المهاجر يعطي حقَّ المواطنة للمسلمين الذين هاجروا إلى الدولة الإسلامية. ويستند هذا الحق على وصف المسلمين في النصوص - مثل الآيات في سورة الأنبياء: ٩٢، وسورة المؤمنين: ٥٢، وسورة البقرة: ١٤٣، وآل عمران: ١١٠ - بالأمة الواحدة. وإن كون الشخص مسلماً يجعله أهلاً للانتماء إلى الدولة الإسلامية والتبعية لها والارتباط بها قانوناً. فكل مسلم إذن يتمتع بجنسية دار الإسلام على أساس توافر الصفة الإسلامية فيه (٤٥). وبناءً على هذا، فإن الانقسامات الإدارية ووجود دولٍ إسلامية مستقلة ليس عائقاً أمام استفادة المسلم من الجنسية الإسلامية (٤٦). ووفقاً لهذا الفهم، أعطت الدولة السلجوقية والعثمانية الجنسيةَ للمهاجرين (٤٧). ولكن اليوم الهياكل القانونية والسياسية في الدول الإسلامية تمنع تشغيل نظام المهاجر.

(٤١) القرطبي: ج ٤، ص ٣١٩؛ الرازي: ج ١٠، ص ١٧٠؛ الشربيني: ج ٦، ص ٥٤.

(٤٢) سلقيني: إبراهيم عبد الله، الهجرة وأحكامها، دار النوادر اللبنانية، بيروت، ٢٠١٤م، ص ٢٨.

(٤٣) لأنه يُقْصَد من كلمة «المهاجرين والمهاجرات» - في سورة النساء: ١٠٠، وسورة التوبة: ١٠٠-١١٧، وسورة النور: ٢٢، وسورة الممتحنة: ١٠- المسلمون الذين هاجروا من مكة المكرمة إلى المدينة المنورة.(Önkal, 1998: 17/458) .

(٤٤) فمثلاً سيدنا إبراهيم – على نبينا وعليه السلام – بعدما ألقاه قومه في النار قال: {إِنِّى مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّى} [العنكبوت: ٢٦]، فهاجر أولاً إلى فليسطين، ثم إلى مصر، واستقر به المطاف في دار كنعان. وكذا قال المستكبرون من قوم شعيب عليه السلام له: ﴿ قَالَ ٱلْمَلَأُ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ لَنُخْرِجَنَّكَ يَٰشُعَيْبُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَآ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِى مِلَّتِنَا ﴾ [الأعراف: ٨٨] وأجبروه ومن معه من المؤمنين على الهجرة. وأيضا سيدنا موسى – عليه السلام – اضطر إلى مغادرة مصر مع بني إسرائيل بسبب أعمال فرعون القمعية وظلمه. [سورة يونس: ٩٠;وسورة الشعراء: ٥٢] (Önkal, 1998: 17/458; Aldemir, Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf*, Kitâbî Yay., İstanbul 2010:252).

(٤٥) وقد تبنت المادة ٢٣ من الإعلان الإسلامي لحقوق الإنسان هذا الرأي فقالت: «إن دار الإسلام واحدة. وإن الدولة الإسلامية وطن لكل مسلم. ولا يجوز منع تحركات المسلم داخل الدولة الإسلامية، ولا تقييده بالحواجز الجغرافية واللجوء السياسي. وعلى كل المدن الإسلامية أن تستقبل المسلمين المهاجرين أو الداخلين إليها مثل استقبال الأخ لأخيه الشقيق». (Akgündüz, Ahmet, *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 1997:128).

(٤٦) زيدان: ص ٦٣؛ Özel, 1998:228; Karaman, 1999: 3/248.

(٤٧) ولم تتبنَّ الحكومة الإيرانية هذا الفهم. (Akgündüz, 1997:48).

فاليوم لا تستطيع الأقليات المسلمة – التي تعيش في دول غير مسلمة، أو الذين اعتنقوا الإسلام – أن يهاجروا بحرية إلى دول إسلامية (٤٨). وعلى الرغم من هذا الواقع فإن فرض النصوص للهجرة في بعض الحالات (٤٩)، وإعلانها المؤمنين إخوة في الأمة الواحدة (٥٠)، يجعل من الضروري إعطاء اللاجئين حق المواطنة.

نظام اللجوء مقارنة بأنظمة الحماية التقليدية:

إن وضع اللاجئ يضمن سلامة الأرواح والممتلكات، مثلما تضمنها طرقُ الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية. وما عدا هذه السمة المشتركة، فإن هناك جوانب أخرى مشتركة بين وضع اللاجئ وبين كل نظام من أنظمة الحماية المختلفة. ومع ذلك، فهناك جوانب تُظهِر أن نظام حماية اللاجئ يختلف عن الأنظمة الأخرى للحماية. ويمكن أن نبين أوجه التشابه والاختلاف بين أنظمة الحماية المعروفة في الشريعة الإسلامية وبين نظام اللجوء باختصار على النحو الآتي:

اللجوء والأمان:

وقد تم تشبيه وضع اللاجئ بالأمان أكثر من غيره من أنظمة الحماية. وأُخِذَ بعين الاعتبار – للوصول إلى هذا الاستنتاج – أن كل واحد منهما يعطي ضمانَ الأمن لكل مَن يحتاجه، ويعترفُ بإمكانية الإقامة المؤقتة (٥١). ومع أن اللجوء شبيه بالأمان في هاتين القضيتين، إلا أنه مختلف عنه في القضايا التي سندرجها نحن أدناه:

١ – لا يُرد اللاجئ بأية صورة من الصور إلى بلده الذي تكون حياته أو حريته مهددتين فيه، إلا إذا لم يبق أمام عودته أي عائق من الأسباب التي أجبرته على اللجوء (٥٢). أما مغادرةُ المستأمَنِ للبلد فتتوقف على الوقت المحدد خلال العقد (٥٣).

٢– في اللجوء يهاجر اللاجئ من بلد الجنسية إلى بلد آخر (٥٤). وأما في نظام الأمان – كما ذكرنا حينما تحدثنا عنه – فليس بالضرورة أن يغير وطنه في كل حال.

٣– لأجل الحصول على وضع لاجئ، يشترط أن يكون اللاجئ قد تعرض في بلد الإقامة أو بلد الجنسية

---

(٤٨) Özel, Ahmet, "Hicret" (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998: 17/466.

(٤٩) انظر [النساء: ٩٧؛ الأنفال: ٧٢].

(٥٠) انظر: [آل عمران: ١٠٣؛ الأنبياء: ٩٢؛ الحجرات: ١٠].

(٥١) السعوي: ص ٥٥؛ فارس علي مصطفى، ص ٣٢٥؛ Durmaz, 2014:51.

(٥٢) المادة ٣٣ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١؛ المادة– ٨٥ من قانون الأجانب والحماية الدولية التركي.

(٥٣) Zuhaylî, 1995: 11/81.

(٥٤) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

للظلم والقمع أو عايش الخوف من ذلك (٥٥). ولا يشترط حصول ذلك لتحقيق عقد الأمان. فعلى سبيل المثال: يمكن للكافر الآمن في بلده أن يتقدم بطلب عقد الأمان لأغراض تجارية. ومن هذه الناحية يوجد بين اللجوء والأمان عموم وخصوص من جهة.

٤- إن الدافع الأساسي في طلب اللجوء هو الرغبة في الهروب من الظلم والقمع والاضطهاد في بلد الجنسية والإقامة. أما الدافع الأساسي في عقد الأمان فهو الشعور بالأمان في البلد الذي يريد الإقامة به أو الاستسلام له.

اللجوء والذمة:

جميع الفروق الكائنة بين اللجوء والأمان موجودة بين اللجوء والذمة أيضاً. وإضافة إلى هذه الاختلافات فإنه يفترق اللجوء عن الذمة من حيث منح المواطنة للاجئين (٥٦). إذ إن الذمة تعطي هذا الحق مباشرة لمن يطلب الحماية، في حين أن اللجوء يُسهِّل للاجئ إمكانية الحصول على الجنسية فقط (٥٧).

اللجوء والهجرة:

كما رأينا في المعلومات التي قدمناها حول أنظمة الحماية، فإن للّجوء نفس الميزة في نقطتين مع الهجرة. الأولى: نرى في كلٍ من اللجوء والهجرة أن طالب الحماية قد غادر محل إقامته ولجأ إلى بلد أو مجتمع آخر. الثانية: الدافع الأساسي لهذا النزوح هو التعرض للظلم والاضطهاد والقمع أو معايشة الخوف منه.

وبالإضافة إلى هذه الميزات المشتركة فهناك نوعان من الاختلافات الرئيسة بين المهاجر واللاجئ. يمكن التعبير عنهما على النحو الآتي:

١- بينما لا يوجد أيّ تأثير للانتماءات الدينية في الحصول على صفة لاجئ (٥٨)، فإن وضع المهاجر لا يستفيد منه إلا من يملك الهوية الإسلامية فقط. ومع أن طلبات لجوء الكفار إلى دار الإسلام يتم قبولها أيضاً، إلا أنهم يحصلون على جواب طلباتهم عن طريق مؤسسة الأمان والذمة. وبناءً على ذلك، ففي المؤسستين لا يعتدّ بالانتماءُ الديني في قبول طلبات اللجوء، وإنما يعتدّ به في منح المواطنة الفورية لطالبي اللجوء.

٢- المفوضية العليا للاجئين لا تعطي صفة المواطنة للاجئين. أما الهجرة، فتعطي للمهاجرين إلى دار الإسلام إمكانيةَ الاستفادة من هذا الوضع؛ أي الجنسية.

(٥٥) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.
(٥٦) الكاساني: ج ٦، ص ٢٨١؛ زيدان: ص ٦٣.
(٥٧) المادة ٣٤ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.
(٥٨) المادة ٧ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

النتيجة:

إن الهيكل العام لوضع اللاجئ – الذي حددته الدول في القرن العشرين بالعقل الجمعي – يحمل خصائص مماثلةً مع الأنظمة التقليدية في الشريعة الإسلامية. فليس هناك فرقٌ بين نظام اللجوء وبين أنظمة الحماية التقليدية، من حيث توفير الحماية القانونية للشخص الذي يطلبها، في حال توفر الشروط اللازمة. وبطريقةٍ مماثلةٍ، فنظام اللجوء – كما هو الحال مع غيره من آليات الحماية - يعطي فرصة العيش في أمانٍ للشخص الذي تمت الموافقة على طلبه. وإلى جانب هذه الميّزات المشتركة فهناك جوانبُ أخرى مماثلةٌ بين نظام اللاجئ وبين كل واحدٍ من أنظمة الحماية التقليدية على حدةٍ.

وإلى جانب أوجه التشابه هذه - بين نظام اللجوء وبين المؤسسات الأخرى - فهناك بعض الاختلافات الهيكلية أيضاً. إذْ توجد في نظام اللاجئ – من حيث الدافع الأساسي لطلب الحماية – أسس مختلفة عن الأمان والذمة. وكذا يختلف نظام اللجوء عن أنظمة الحماية الأخرى، من حيث أخذ الانتماء الديني بعين الاعتبار في إعطاء المواطنة لطالب اللجوء. ومن ناحية أخرى، إن أنظمة الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية تعطي إمكانيةَ الاستفادة من المواطنة، مع مراعاة الهوية الدينية. في حين أن نظام اللجوء لا يتعهد بمنح المواطنة لأيِّ لاجئٍ. وبينما تعطي أنظمة الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية المواطنةَ مباشرةً - ضمن نظام الهجرة للاجئ المسلم - فإنها تُقَدِّمُ - في نفس الوقت - لطالبي اللجوء من غير المسلمين فرصةَ الاختيار بين الذمة والأمان، وفي حال اختيارهم للذمة تقبلهم كمواطنين.

المراجع:

- فارس علي مصطفى، اللجوء السياسي بين عقد الأمان في الفقه الإسلامي الدولي العام، مجلة البحوث الإسلامية والاجتماعية المتقدمة، ٢٠١٢ م.
- ابن عابدين: محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز، رد المحتار على الدر المختار، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٢ م.
- ابن ماجه: أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، السنن، دار الرسالة العالمية، ٢٠٠٩ م.
- ابن قدامة: أبو محمد عبد الله بن أحمد المقدسي، المغني، مكتبة القاهرة، ١٩٦٨م.
- ابن منظور: أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم، لسان العرب، دار صادر، بيروت، ١٤١٤هـ.
- الكاساني: علاء الدين أبو بكر بن مسعود، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٦م.
- القرطبي: أبو عبد الله محمد بن أحمد، الجامع لأحكام القرآن، دار الكتب المصرية، القاهرة، ١٩٦٤م.
- الموصلي: عبد الله بن محمود بن مودود مجد الدين أبو الفضل، الاختيار لتعليل المختار، مطبعة الحلبي، القاهرة، ١٩٣٧م.

- الرازي: أبو عبد الله محمد بن عمر فخر الدين، مفاتح الغيب – التفسير الكبير – دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٤٢٠ه.
- السعوي: عبد العزيز بن محمد، حقوق اللاجئين بين الشريعة والقانون، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، كلية الدراسات العليا- قسم السياسة الجنائية، ماجستير، الرياض، ٢٠٠٧م.
- سلقيني: إبراهيم عبد الله، الهجرة وأحكامها، دار النوادر اللبنانية، بيروت، ٢٠١٤م.
- الشوكاني: محمد بن علي بن محمد، نيل الأوطار، دار الحديث، مصر، ١٩٩٣م.
- الشربيني: شمس الدين محمد بن أحمد الخطيب، مغني المحتاج إلى معرفة ألفاظ المنهاج، دار الكتب العلمية، ١٩٩٤م.
- الترمذي: أبو عيسى محمد بن عيسى، الجامع الصحيح، دار السلام، الرياض، ٢٠٠٠م.
- وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية بالكويت، "أمان"، "أهل الحرب"، "أهل الذمة"، الموسوعة الفقهية الكويتية، الكويت، ٢٠٠٧.
- زيدان: عبد الكريم، أحكام الذميين والمستأمنين في دار الإسلام، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٨٢م.

المراجع الأجنبية:

- ACER, Yücel, İbrahim KAYA, Mahir GÜMÜŞ, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2010.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 1997.
- ALDEMİR, Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf*, Kitâbî Yay., İstanbul 2010.
- BOZKURT, Nebi, "Eman", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1995.
- DURMAZ, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2014.
- ERGÜVEN, Nasıh Sarp, Beyza ÖZTURANLI, "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2013, 62, (4).
- FAYDA, Mustafa, "Zimmî", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Eman-Osmanlı Dönemi", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi),
- NAZIR, Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998, 17.
- ÖZCAN, Mehmet, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku-Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2005.

- ÖZEL, Ahmet, "Hicret" (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998.
- ÖZEL, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı -Dârulislâm Dârulharb-*, İz Yay., İstanbul 1998.
- ULUSLARARASI GÖÇ ÖRGÜTÜ, Edt. Bülent Çiçekli, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü Yay., 2009.
- YAMAN, Ahmet, "Zimmî (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, "Eman-İslâm Hukuku-", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.